

A BÖLCSÉSZETI KAR JELENTŐSÉGE A TUDOMÁNYEGYETEMEN.

ÍRTA

KORNIS GYULA,

A POZSONYI ERZSÉBET-TUDMÁNYEGYETEM NY. R. TANÁRA.



POZSONY.

EDER ISTVÁN KÖNYVNYOMDÁJÁBÓL.
1918.

A szerző fölolvasta a pozsonyi m. kir. Erzsébet-tudomány-
egyetem bölcsészet-, nyelv- és történettudományi karának meg-
nyitása alkalmából 1918. évi március hó 17-én tartott egyetemi
közgyűlésen.

Tisztelt Egyetemi Közgyűlés !

Ismeretes, hogy a pozsonyi Erzsébet-tudományegyetem föllállítására vonatkozó eredeti javaslatban nem volt benne a bölcsészeti kar; csak a képviselőházi bizottsági tárgyalások folyamán utólag jutott bele. Ez mindenesetre azt bizonyítja, hogy az eredeti javaslat el tudott képzelni tudományegyetemet bölcsészeti kar nélkül. De azóta is – hozzá a háborútól súlyosbított föltételek között – többször fölhangozott az a gondolat, hogy a bölcsészeti kar egyetemünk kiépítésében legeslegutóljára maradhat, akkorra, amikor már az életkövetelte gyakorlati szempontokat és szükségleteket inkább kielégítő karok készen vannak ; hogy súlyos anyagi viszonyaink között a bölcsészeti kar föllállítása szinte szellemi fényűzés számba megy. Szerencsénkre sem a jog- és államtudományi kar, amely a bölcsészeti kar föllállítását oly szívós és bennünket a legnagyobb hálára kötelező energiával szorgalmazta, sem gróf Apponyi Albert miniszter úr, kinek páratlan kultúrérzéke és jóindulata karunkat aránylag a legrövidebb idő alatt megteremtette, nem voltak ezen az állásponiton. Azonban mégsem tartom fölöslegesnek ezen ünnepélyes alkalommal, midőn egyetemünk negyedfélvi csonkasága végre megszűnik, megvilágítani annak a szerepnek jelentőségét, melyet a bölcsészeti kar a „tudományok egyetemének” fogalmából folyólag szükségképen játszik, és

hangsúlyozni, hogy ha már egy egységes *tudomány egy etem-nek* fölállítását, s nem pusztán mechanikusan egymásmellé rakott szakiskolák halmazának létesítését vette az 1912. évi XXXVI. t.-c. célba, akkor a bölcsészeti karnak létjoga az új főiskolán már eleve biztosítva volt.

I.

Hogy a bölcsészeti karnak a mai tudományegyetemen való *sajátos* jelentőségét kellő világításba helyezhessem, először is annak a viszonyoknak történeti fejlődéséből indulok ki, mely egyrészt az egyetem fogalma, másrészt a tudományos ismerés természetéről táplált meggyőződés, mondhatnók: a mindenkori tudományelméleti fölfogás között főnnállott.

Az egyetem neve eredetileg nem a „tudományok egyetemét”, az *universitas litterarum*-ot vagy *scientiarum*-ot jelentette, mint manapság, hanem a tanárok és tanulók egyetemét, az *universitas magistrorum et scholarium*-ot. Az egyes karok nem a tudományok elméleti fölosztásának, logikai együvértartozásának szempontjából tagolódtak szét, hanem tisztán gyakorlati szempontból: az egyetem papokat, jogászokat és később orvosokat képzett. Ugyancsak először a *gyakorlati* szempont fejlesztette ki a *facultas artium*-ot, a mai bölcsészeti kar őseit, mint a többi karra a nyelvi tanulmányokkal bevezető iskolát. A középkor azonban már természetszerűen érezte, hogy a különféle karok ismeret-ágai közé valami egységet kell bevinni, valamiféle kapcsolatot létesíteni. Az egyetemen a tudományok benső egységére való önkénytelen, még távolról sem tudatos törekvésnek a *facultas artium* volt a képviselője. S mi által? Azon egyetemes tudomány által, mely *valamennyi* tudomány legfőbb kategóriáival, a világ és az élet legegyetemesebb szempontjaival foglalkozik: a *philosophia* által. Az artisz-

tikus karnak sajátos tanítási anyaga a nyelvi stúdiumokon kívül elsősorban a philosophia volt: logika, ethika, politika és metaphysika, melyhez Aristoteles értelmében a physika és természetrajz járult. Minden scholaris, mielőtt megkezdte volna szaktanulmányait, több évig ezt a fakultást hallgatta, mely így központi szerepet játszott. Az artisztikus kar adta meg azt az elméleti készültséget, melyre a szaktudományi képzés támaszkodott; itt tanult a hallgató dialektikát, azaz fegyelmezte gondolkodását. Csak az lehetett theoldgus, jogász vagy orvos a párisi egyetemen, aki végigjárta a facultas artiumot s megszerezte itt a magisteri fokot. A dialektikai vagyis philosophiai érdek a hallgatót később is, szaktanulmányai közepett, még hozzáfűzte az anyafakultáshoz, a philosophiai karhoz, melynek legfontosabb tanulmánya az elméleti tudós munkára előkészítő logika volt. „Ha elveszed – mondja Johannes Saresberiensis a XII. század közepén – az elvonó gondolkodást, tönkre megy a tudományok műhelye.” Már ez az elméleti érdek is biztosította a facultas artiumnak, a mai philosophiai kar őséneke, az egyetemen való központi jelentőségét, mintegy a többi kart a philosophia kötelékével egységesen összefűző természetét. Az egyetem *unwersitas in artibus fundata* volt: a kiéli egyetem philosophiai kara pecsétjének körirata – még a XVII. század közepén is – e fakultást *a tudományok közös kötelékének* nevezi.

Lassankint azonban ez a kötelék meglazult, a gyakorlati érdekeket szolgáló felsőbb karok tekintélyesebb és hatalmasabb testületekké váltak. Velük szemben a philosophiai kar mindinkább szolgálai állapotra süllyedt, amint ezt az állapotot oly mely szomorúsággal rajzolja meg a már elaggott Kant „Der Streit der Fakultäten” című iratában (1798).¹

¹ J. Kant's sämtliche Werke. Herausgegeben von Hartenstein. VI. 320. s köv. lap.

A kormány – panaszolja Kant – csak azokkal a karokkal törődik, melyek által a népre hatni lehet; ellenben a philosophiai kart a többi három „felsőbbel” szemben *untere Fakultät*-nek nevezi. Miért? „Mert ez csak a tudomány érdekét szolgálja.” Kant élesen látja azt az egységesítő szerepet, melyet ez a kar a philosophiai tanulmányokon keresztül az egyetem szervezetében a többi karokra vonatkozóan játszik, midőn kiemeli a tudás általános természetére, az emberi ismerés érvényére és eljárására vonatkozó vizsgálatok jelentőségét, melyek épen a philosophiai karon mennek végbe. „*Sie erstreckt sich ebendarum auf alle Teile des menschlichen Wissens, nur daß sie nicht alle zum Inhalte, sondern zum Gegenstande ihrer Prüfung und Kritik, in Absicht auf den Vorteil der Wissenschaften macht*”.¹

A philosophiai kar jelentőségének ez a tudományelméleti igazolása néhány év múlva még szélesebb elvi hátteret kapott. Kant philosophiája lényegében inkább kritika volt, mint rendszer. Először csak akkor, amikor minden tudományos ismerésnek lényegszerű *egységét* világosan fölismerték, kaphatta meg az egyetem formája is a maga tudományelméleti igazolását. *A tudásnál, a tudománynak ez az eszméje* valójában csak a Kant utáni philosophiában vált tudatossá. A német idealizmus tudományfogalma két alapelven alapult: a szabad öntevékenység elvén és a minden tudományos gondolkodás organikus egységén. Figyelemreméltó, hogy Kant, akinek gondolkodása oly erőlyesen irányult az ismeretek tudományos ismertető jeleire, vagyis arra a kérdésre, hogyan lehetséges valamely tudomány, maga nem alkotta meg közvetlenül a tudománynak eszméjét, melynek alapján az egyetemek újjászületése

¹ U. o. 344. 1.

bekövetkezett. Kant ehhez túlságosan analytikus természet volt. Fichte tudományelmélete kísérelte meg először, hogy a tudást egyetlen végső archimedesi pontban horgonyozza le. A tudás egységéről való ezen fölfogás tükröződik azután az egyetem új fogalmában is.

A XIX. század első évtizedében, amikor a németiség nemzeti politikája a napóleoni háborúk műveltségpusztító hatását három új egyetem (a berlini, boroszlói és bonni) alapítása útján iparkodik ellensúlyozni, az egyetem fogalmának tisztázásával egyszerre több gondolkozó kezd élni foglalkozni. A mozgalmat *Schelling* vezeti be, majd *Fichte*, *Schleiermacher*, *W. v. Humboldt* és *Steffens* folytatja.¹ A német idealizmus e nagy képviselői a tudomány fogalmáról alkotott elméletük alapján mindenkorra a legszebben jelölték ki azt a centrális szerepet, melyet a bölcsészeti kar az egyetemen játszik. Abból a gondolatból indultak ki, hogy valamennyi ismeret *szerves egységet*, totalitást alkot, melynek minden kis része az egésznek szervezetét visszatükrözi. Az a tudomány, melytől a philosophiai kar nevét vette, adja meg – legalább eszményben – az egyetemi tanulmányozás sajátos, a szakiskolákétól elütő természetét. „Az egyes szakra való különös képzést – mondja *Schelling* – a tudományok organikus egésze ismeretének kell megelőznie. Annak, aki egy bizonyos tudománynak szenteli magát, ismernie kell azt a helyet, melyet ez az egészben elfoglal, azt a sajátos szellemet, mely élte, azt a módot, ahogyan az egésznek összhangzó épületébe

¹ *Fr. v. Schelling: Vorlesungen über die Methode des akademischen Studiums.* 1803. Herausgegeben von Otto Braun. 1907. – *J. G. Eichte: Deduzierter Plan einer zu Berlin zu errichtenden höheren Lehranstalt.* 1807. – *Fr. D. E. Schleiermacher: Gelegentliche Gedanken über Universitäten im deutschen Sinn.* 1808. – *II. Steffens: Über die Idee der Universitäten.* 1809. (Fichte, Schleiermacher és Steffens e munkáit együttesen kiadta *E. Spranger.* Philosophische Bibliothek. 120. kötet, 1910.)

beilleszkedik . . . Az egyetemi tanulmányozás módszertana csakis az összes tudományok eleven összefüggésének valószínű ismeretéből fakadhat, enélkül minden tanulásnak holtnak, szellemtelennek, egyoldalúnak, korlátoltnak kell lennie ... Ez az ismeret pedig csak a philosophiától várható, mely az ismerés egészére irányul.” (Schelling i. m. O. Braun kiadása. 7-9. lap.) A német idealisták az igazi egyetemet mint tudományos testületet a philosophiai karban hajlandók látni, míg a többi karokat szakiskoláknak („Spezialschulen”) tartják, melyeket az állam a maga szükségleteire alapított vagy gyámolít: „csak ez az egy fakultás tartalmazza a tudomány teljes természetes organizációját, ellenben a többi három kar egységét nem közvetlenül az ismerésben bírja, hanem valamely külső foglalkozásban s ami ehhez szükséges, a különféle disciplinából szedi össze.” Ha az egyetem tervét tisztán a tudományos kutatás lényege szerint szerkesztenénk meg, a philosophiai kar állana az első helyen. A philosophiai szellem tartja össze az egyetemet, ezért Schleiermacher az egyetem minden hallgatójának föladatává teszi, hogy szaktudományának philosophiai elveiről tájékozódjék s szaktudományát philosophiai szellemben művelje. „Sie (die philosophische Fakultät) ist auch deshalb die erste und in der That Herrin aller übrigen, weil alle Mitglieder der Universität, zu welcher Fakultät sie auch gehören, in ihr müssen eingewurzelt sein.” Az egyetemi tanulmányozás egységes feladatát a philosophia szempontjából ma sem tűzhetjük ki szebben és igazabban, mint az egyetemen képviselt valamennyi tudomány egységes természetének szellemétől áthatott Schleiermacher: „Die idee der Wissenschaft in den edleren, mit Kenntnissen mancher Art schon ausgerüsteten Jünglingen zu erwecken, ihr zur Herrschaft über sie zu verhelfen auf demjenigen Gebiet der Erkenntnis, dem jeder sich besonders

widmen will, so daß es ihnen zur Natur werde, *alles aus dem Gesichtspunkte der Wissenschaft zu betrachten, alles einzelne nicht für sich, sondern in seinen nächsten wissenschaftlichen Verbindungen anzuschauen und in einen großen Zusammenhang einzutragen in beständiger Beziehung auf die Einheit und Allheit der Erkenntnis*, daß sie lernen, *in jedem Denken sich der Grundgesetze der Wissenschaft beioüßt zu loerden* und eben dadurch das Vermögen selbst zu forschen, zu erfinden und darzustellen, allmählich in sich herausarbeiten, dies ist das Geschäft der Universität.”¹ Akinek nincsen philosophiai gondolkodásmódja, az érdemes és önálló tudományos munkát sohasem végezhet. Ezért az egyetemi tanulmányozás alapja Schleiermacher szerint a philosophia: minden hallgatónak, bármely karhoz tartozzék is, philosophiával kell foglalkoznia, hogy átnézete legyen a tudomány egészéről, kutatási elveiről, szaktudományának a tudományok egész területéhez való viszonyáról.²

II.

Hogyan viszonylik a tudomány mai fogalma a német idealismuséhoz s ebből folyólag a mai egyetemnek a tudományelmélet szempontjából vett helyzete az akkorihoz? Megvan-e még a bölcsészeti karnak az egyetemen ebből a szempontból az a jelentősége, melyet száz évvel ezelőtt, az egyetemek újjászületése korában, tulajdonítottak neki?

A mai szaktudomány kétségkívül nem érdeklődik annyira a tudás *egésze*, organikus egysége iránt; az egyetemes, mondjuk: philosophiai szempontok kultusza háttérbe szorult; a tudomány csak a maga *egyes* problémáival foglalkozik, minden törekvése egyedül arra irányul, hogy a speciális szakterületek számára a legfinomabb módszereket

¹ *Schleiermacher* i. m. Spranger-féle kiadás. 126. lap.

² U. o. 151. lap.

eszelle ki; a részletbúvárlat sokszor teljesen elfeledkezik a többi tudománnyal való egységéről és összefüggéséről, de így maga is elveszti éltető szellemét és további termékenységét; nem ismeri a tudomány emberét gyári szakmunkássá lefokozó phalanster-rendszerből menekülő *Ádám* szavait:

„Mi a tudvágyat szakhoz nem kötök,
Átpillantását vágyjuk az egésznek.”

„A. tudománynak gazdag ágai
Egy Organismus sok külön vonása,
Együtt igéző csak.”

A német idealizmus összeomlása után a *postivismusnak* egy-egy jelenségkörre vonatkozó „tapasztalati” ismereteket gyűjtő tudomány eszménye szem elől tévesztette az emberi tudás egységének nagy gondolatát s ezzel egyszersmind ellapositotta az egyetemnek fönnebb megrajzolt egységes fogalmát is. A tudomány a positivismus hatása alatt, és pedig talán nem is annyira a Comte és Mill régebbi positivismusának befolyása alatt, mely még a tudományok *hierarchikus* összefüggését legalább kiemelte, hanem *egy* újabb *anarchikus* positivismus hatása alatt, a legszélsebb lelketlen *specialismusba* tévedt. Ez az egyesbe belevesző, se jobbra, se balra nem néző, egyoldalú mikrologikus irányzat, a tudománynak ez a gyárszerű üzeme az egyetem egységét is szétfeszíteni, az egyetemet az egyes tudományos diszciplínák és aldiszciplínák műhelyének minden belső összefüggés nélkül, egymás mellé rakott, egymásról nem tudó aggregátumává lefokozni törekszik, így az egyetem, mely már nevével, az *universitas litterarum*-mal, is a tudás szerves egységét képviselte, maga is szakiskolák koordinációjává törpül: oly épületté, melynek minden szárnya más és stílusban készült, melyet semmiféle álláspontból sem lehet egységnek látni.

Távol áll tőlünk a tudományos *specialismus* rendkívüli értékének és sikereinek tagadása; az ismerés haladásának kétségkívül a részletirányzat a természetes útja. Azonban a végnélküli differenciálódás minden integrálódás nélkül szétesést jelent; az *egyetemnek*, mint ilyennek, eszméje veszendőbe megy, ha egyik kutató mindig csak a másik *mellett* dolgozik, egyik sem törődik a legközelebbi szomszédos problémával s a szaktudományából természetesen kiemelkedő közös és egyetemes szempontokkal. Maguk a pusztá részletadatok csak a rövidlító s egyoldalú szakszerűséghez elegendők: de emellett szükséges, hogy a tudományos munka *egységének tudata* is megőriztessék, a részletbúvárlat közben az *egésznek* célja szem előtt ne tévedjen. Akinek nincsenek ilyen irányú szellemi szükségletei, az a tudomány terén mindenkorra «*μουσος ἄνθρωπος*, esetleg hasznos, de mindig csak tudós mesterember, philister marad.

A *philosophiai kar jelentősége* ebből a szempontból éppen abban rejlik, hogy a tudományos közösségnek értelmét, melyet a tudományegyetem eddig képviselt, továbbra is megőrzi és képviseli; hogy a philosophiai stúdium, melytől a kar nevét kapta, a specialismus mai korában továbbra is megakadályozza, hogy az egyetem szakiskoláknak csupán a külső adminisztratív keretek által összetartott chaoszává zülljön szét, ami nagy veszedelem volna nemcsak az egyetemre magára, hanem általában a nemzeti műveltségre is.

A philosophiai stúdiumnak ez az egységes természete a philosophiának abból a fogalmából következik, hogy először is valamennyi tudomány előfeltételeinek általános elmélete, azaz *tudományelmélet*. Az egyes tudományok a tárgyaknak bizonyos rendjéről ismereteket szereznek és szerveznek; a philosophia mint tudományelmélet megvizsgálja, mit jelent tudni, ismerni, tapasztalni? mi bizto-

sítja az ismeret érvényét? mi az ismeret igazsága? A filozófiának törekvése itt a *tudás öntudatos itása, saját magáról való tudása*. Ez a törekvés *mindenfajta* tudásra, *valamennyi* tudományra vonatkozik, innen a *philosophia logikai principatusa* valamennyi, az egyetemen képviselt tudományzak fölött. Fontossága tehát az egyetemi tanulmányozásban nyilvánvaló. Csak a külön tudományelméleti vizsgálódás ébreszti a különféle karok hallgatóit annak tudatára, vajjon mi teszi tudománnyá az ő ismeretkörüket? Sajnos, a legtöbbjük napról-napra, évről-évre foglalkozik szaktudománya anyagával, esetleg elég messze is hatol benne, de alig vetődik föl nála a kérdés, vajjon ezt az ismerethalmazt mi avatja tudománnyá? mik a tudományok kritériumai? mi az ő tudományának a többi tudománnyal szemben az ismerés szempontjából a specifikuma s viszont más tudományokkal való összefüggése? hogyan illeszkedik be az ő szaktudománya a tudományok rendszerébe? milyen helyet foglal el a *globus intellectualis*-on? milyen szempont teszi a tudományokat testvérekké? vajjon az a formai szempont-e, hogy generalizálásra vagy individuálásra törekszenek, azaz vajjon a valóság tarka sokféleségét lehetőleg egyszerűsíteni s redukálni akarják-e, vagy pedig céljuk elsősorban a valóság lehetőleg tökéletes egyéni képének, mintegy másolatának megszerkesztése? törvényformulázásra vagy típusalkotásra törekszenek-e, vagy pedig a csak egyszer előfordult singularis jelenség hű megrajzolását tartják-e föladatuknak? vajjon a valóság ismeretében az egyetemet keresik-e a *természeti törvény* alakjában, vagy pedig az egyest a *történeti tény* formájában? Ezek a kérdések mind e természettudományok, mind a szellemi tudományok bármelyikének részletkérdései fonalán, ha valaki ezeket következetesen végiggondolja, okvetlenül fölmerülnek. E kérdések ugyanis az egyes

szaktudományok *végső céljaira* vonatkoznak. A cél pedig meghatározza a kutatáskör szerves egységét és eljárás-módjait: végső elemzésben ezen nyugszik az egész tudomány módszeres kezelése. Ilyen kérdéseken való elmélkedés nélkül, melyek minden szaktudományból természetszerűen nőnek ki, alig képzelhető el ezek teljesen tudatos és ön-álló művelése.

Az egyetem fogalmának egyik leglényegesebb jegye, hogy az egyetem célja nem a tudomány eredményeinek és mindenkori állapotának pusztá előadása és recipiáltatása, hanem az *ars inveniendi-nek*, annak a *módszeres* útnak folytonos mutogatása, amelyen a tudományos bűvárlat halad. Nem az a fontos – amint ezt már sokszor hangsúlyozták – az egyetemi oktatásban, *vájjon mit* és *mennyit* közül a tudományból, hanem az, hogy megmutassa, *miképen* készül az ismeret, mint tudományos eredmény. S e ponton kapcsolódik be a bármely karon folytatott egyetemi tanulmányozásba a tudományelmélet *logikai* részének egyetemes szerepe. Valamennyi karon a logika, mint a tudományos eljárások tudatos vizsgálata, a tudományos munkásság reális szükségleteként jelentkezik. A pusztá tudományos eredmények érdeke mellett érvényesülnie kell az eszközök és formák érdekének is, a tudomány statikus birtok-állománya mellett a tudományok dinamikájának, módszeres haladásuk vizsgálatának. Az egyetem valamennyi karán képviselt egyes tudományok hatalmas körének minden sugara ebből a szempontból *egy* középpontba vezet: a logikába. Némelyik tudomány ennek a körnek kerületéhez látszólag közelebb, a másik távolabb van, de mégis valamennyinek a logika a közös centruma. így válik az akadémikus fokú tanulmányozás a pusztá rutinier, a csak szakszerűen iskolázott mesterember munkájával szemben *elvek* alapján végrehajtott rendszeres ismeréssé.

A logika és az egyes tudományok kölcsönösen egymásra vanna utalva, kiegészítik egymást, együtt fejlődnek, haladásukban egymást föltételezik. Minden nagyobb lépés a tudomány előrejutásában párhuzamos változást hoz létre a logikában és viszont. A természettudományok föllandulése a renaissance végén együttjárt a logika módszertani reformjával, az inductio, mint analysis elméletének kiépítésével; viszont a szellemi tudományoknak a XIX. században, a *saeculum historicum*-ban, megindult nagy lendülete ma már kifejlesztette a szellemi tudományok módszertanát. Minden tudomány a módszeres kritikai tudatban gyökerezik, mely az ismerést vezeti. Mi igaz s mi nem, afölött az evidencia-tudat dönt: ez az utolsó bírói fórum az ész országában. Minden tudomány öntudatlanul, külön ráeszmélés nélkül, ezzel az evidencia-tudattal dolgozik. A logikának föladata ezt magát tudatos kifejezésre juttatni. A következtetési eljárás, az általánosnak a különöshöz, az egésznek a részekhez való viszonya, bármily különböző alakban fordul is elő az egyes tudományokban, mindig *egy* és ugyanaz. Az oksági magyarázat valamennyi területen ugyanazt a logikai alapkérdést rejtegeti magában. S amint a térbeli és időbeli jelenségekre vonatkozó fogalomalkotás eszközei a tudományok egyik hatalmas csoportjában, a természettudományokban, egyformák, hasonlókép a megértésnek és interpretációnak folyamata közös valamennyi szellemi tudományban. Egy nagy fölfedező kutató sem tért ki az ilyen kérdések elől: mi az alapja *egy* elv, törvény vagy föltevés föllállításának? mi a bizonyító ereje általában a megfigyelésnek, kísérletnek, indukciónak és dedukciónak? E tekintetben valamennyien philosopháltak és pedig nem kutatásaik mellett, hanem *közben*.

A logikának, mint az összes ismeretköröket átfogó tudománynak, tanulmányozása abból a szempontból is

fontos, hogy legjobb ellenszere az egyoldalú specializmusnak. Az, aki mindig csak *egy* szaktudományt űz, anélkül, hogy kipillantana a többi tudományban végzett szellemi munka széles országútjára, hajlandó bizonyos lenézéssel tekinteni a többi szaktudományokra. Így az egyes szakok vak versenyzése, sokszor káros rivalitása indul meg, az egyik tudományág képviselője megtagadja a másik létjogát, mert azt hiszi, hogy ő bérelte ki az *igazi tudomány* műhelyét. Ez sokszor megzavarja az egyes tudományágaknak az egyetemen való nyugodt együttélését s az egymással szemben köteles objektív hangot. Ezért is szükséges az egyes tudományágak logikai természetének és ismeretkritikai határainak tudatos vizsgálata. Ez egyszersmind megóv attól a veszélytől is, hogy az egyik szaktudomány képviselője e tudomány speciális módszereit más területre is joggatlanul alkalmazza, amelynek sajátos tárgya már más módszereket követel. Gondoljunk itt arra a sok káros befolyásra, melyet a renaissance óta a természettudományi módszereknek a szellemi tudományokban való kritikátlan alkalmazása okozott: az atomisztikus pszichológiára, a naiv és semmitmondó sok történelmi és szociológiai „törvényre”, Haeckel vaskos panspsychismusára, Ostwald naiv psychoenergetikájára, Lamprecht történelmi-társadalmi mechanikájára. A szaktudomány művelése önkénytelenül is arra kényszerít, hogy utazást tegyünk a tudományok szélesebb birodalmában, hogy megismerhessük azt az ellentétet, a mely a mi tudományunk otthona s a többi tudomány, mint külföld, között fennáll. Ez a logikai utazás már eleve megóv a kritikátlan s ezért veszedelmes módszereltolódástól. – A philosophia azonban nemcsak mint tudománytan, hanem mint a világnak és életnek egyetemes elmélete is, mint *világnézet*tan, azaz *metaphysika* is összetartó kapcsa a különféle tudományterületeknek. E tekintetben a philosophia

mintegy az egyes tudományoknak folytatása és relativ egységes befejezése, mely a világ és élet végső értelme és jelentése után kutat. Nincsen a tudományoktól vizsgált olyan parányi és jelentéktelennek látszó tünet, melynek végső magyarázata ne vezetne okvetetlenül az egészre vonatkozó egyetemes összefüggések világhálózatába; mely ne követelne valamiféle állásfoglalást ilyen kérdésekre: mi a létező, anyag-e vagy szellem (monizmus) avagy mind a kettő (dualizmus)? milyen az összes dolgok összefüggése, pusztán mechanikus, okszerű-e vagy célszerű, esetleg mindkettő? Mi az élet? A philosophia továbbá nem adhat világnézetet, ha a puszta tényekre támaszkodni akaró positivizmus értékmentes álláspontját nem alakítja át *értékelő* viselkedéssé, ha nem vizsgálja az eleven értéktudatot. Nemcsak tényeket megismerő, de értékelő lények is vagyunk. Az értékítéletek eredetére, az értékjelzőkre, az értékelés mértékére és az értékek fajaira vonatkozó vizsgálatok nélkül milyen lehet a tudományos perspektívája olyan hallgatónak, aki történet-tudománnyal, philológiával, műtörténettel, joggal, nemzetgazdasággal, vallással, vagy a kultúrának bármely más ágával foglalkozik, melynek tudományos vizsgálata az egyetemen képviselve van? Az értékelés általános alapproblémáján keresztül, mely kisebb-nagyobb erővel valamennyi tudományból kifakad, ismét előtérbe lép a philosophiának átfogó, az egyetem összes karait egységesítő szelleme. A tényeknek csupa lajstromozása és objektív oksorra való visszavezetése még nem minden, ami velük szemben tudományos munkaszámba megy; ebben a munkában az értékelő tudatnak is fontos funkciója van; már az *igazság* megállapítása a tényekben, ez maga is az értékelő tudat működésén alapszik.

Mindebből kétségtelenül nyilvánvaló: a philosophia *egyetemes* tudományi természetének épen az *egyetem* általános

tudományos természete felel meg; a philosophia foglalja magasabb synthesisbe a világról és életről való ismereteinket s viszont az egyetem a legfőbb kutató és oktató intézmény, mely e tudományok teljességét magában foglalja. Vájjon hol lehetne a philosophiának mint az *Universum* egyetemes és egységes elméletének otthonosabb helye, mint ott, ahol az *universumra* vonatkozó valamennyi ismeréskör helyet foglal? A philosophiai stúdium képviseli az alapelveik és módszereik szerint annyira különböző tudományok között az egyetemen az *ideális, eszmei egységet*, az összekötő kapcsot, az egyes tudományok általános elvtudományát és kiegészítését. Aristoteles szerint^x a természet tökéletes egész, nem pedig epizódok tákolmánya, mint valami rossz tragédia: erre a tökéletes *egészre* vonatkozó különféle ismeretköröknek, tudományoknak is van belső egységük: a philosophia.

A középiskolának szorosan megszabott tanítási célja, előre megállapított tanításterve és módja van: befejezett ismeretkörökbe, határozottan megállapított ismeretanyagba vezeti be a tanulót. Az alsó- és középfokú iskolákban szigorúan körvonaléivá, van, tehát *definitum*, az a műveltségi anyag, melyet a következő nemzedékre át akarnak származtatni. Ezzel szemben az egyetemi oktatás egyik fő-sajátossága, hogy folyton érezteti az ismerés végtelenségét, a tudomány soha be nem végzett, *infinitum-jellegét*. Nem kész ismeréseredmények közlése a főcél, hanem problémákba, föladatokba, nehézségekbe való bevezetés, önkéntes tovahaladásra való kapatás, a folytonos *faire penser les autres*. A főiskolai oktatás azonban a tudományt nemcsak mint *infinitumot*, hanem mint *indefinitumot*, mint meghatározatlant is állítja hallgatói elé, azaz folytonosan érez-

¹ Aristoteles: Metaph. I. 13. c. 1.

téti az emberi ismerés relatív, a határtalan térbeli és időbeli feltételektől korlátozott, a mindenség nagyságához képest töredékes természetét, azt a bizonyos határozatlanságot, mely a tudományos eredmények mögött lappang: vajjon a holnap tudománya nem dönti-e meg a ma tudományát; érezteti annak az egészséges és termékeny tudományos skepticizmusnak szellemét, mely mindig új nézőpont után sávárog, nem pihen meg sohasem tompa quietism ussal a hagyományos ismeretjavak mellett, mindig nehézség után kutat, a legjobban megállapítottnak látszó fogalomban is indefinitumot sejdít. Az egyetemi oktatás *paradox* feladata¹ tehát, hogy a végtelent véges, a határozatlant határozott formában és módon adja tovább, az utóbbit azonban csak eszménynek tüntetve fel, mely felé a tudomány folyton közeledik, de amelyet ismerésünk korlátolt természeténél fogva soha sem érhet el.

Az egyetemnek a tudomány bevégtetlen voltát előtérbe toló természetében is rejlik az egyetemi oktatás általános philosophiai jellege. A problémák áttörnek az egyes tudományos disciplinák falát, összetalálkoznak, egymás segítségére vannak, s ha különböző területről származtak is, összeszővődnek s korrelatív megoldást követelnek. így vezetnek ki a tudományok önmagukon kívülre, utalnak egymásra; esetleg megszűnnek s más ágakra bomlanak vagy másokba beleolvadnak. Mindezek a határvillongások a philosophia tárgyai. S az idevágó meggondolások annál fontosabbak az egyes szakok művelőire nézve, mert ezek a tudományok egyoldalú specialisálódásának korszakában mindent hajlandók a saját szaktárgyuk szöge alatt, *sub specie hums scientiae*, tekinteni s az ismerés rokon és távo-

¹ Ez az úgynevezett *hochschulpädagogisches Paradoxon*, melyet már C. Kirchner formulázott (Acad. Propos. 1842. 81. lap) s bővebben H. Schmidkuz fejteget: Einleitung in die akademische Pädagogik. 1907. 62. lap.

labbi területeiről s ezek fogalomalkotásáról egyáltalán tudomást sem venni. Igaz ugyan, hogy az egyetem a részleges búvárlatok műhelye, de emellett *egyetem* is, mely nem hanyagolhatja el azon *egyetemes* nézőpontok tárgyalását, melyek valamennyi tudományra vagy egy-egy tudománycsoportra vonatkoznak. Ezek a szempontok a szakbúvár számára is esetleg új távlatokat nyitnak, új feladatokra utalnak s újra bizonyítják a philosophia régi teremtőerejét, mely napjainkban a pozitív kutatás vérével frissült föl.

Hogy az egyetem valamennyi karán képviselt tudományoknak philosophiai szellemben való művelése, vagyis a tudományegyetem valamennyi karának a szakiskolákkal szemben fönnebb jellemzett ideális egysége, a philosophia területén való találkozása, mily jótékony hatással van a tudmánves élet egész fejlődésére: azt legjobban a német egyetemek példája mutatja, különösen, ha ezeket összehasonlítjuk az angol és amerikai egyetemi typussal, melynek túlnyomóan szakiskolai és utilitarisztikus természete van. Talán nem túlzok, ha német egyetemek tudománytermelő nagyságának egyik főokát abban keresem, hogy általában megőrizni törekedett a 19. század eleji idealizmusnak a tudás organikus egységére vonatkozó tudományelméleti fölfogását és sohasem idegenkedett – kivéve a 19. század közepén jelentkező philosophiai nihilizmus két két évtizedét – a pozitív adatok fölé emelkedő, egyetemesebb jellegű, philosophiai gondolatmunkától. Ennek a munkának főirányítója az egyetemen – mint láttuk – a philosophiai kar. Ez azonban nem sajátítja ki a philosophiai szellemet, csak a leghatékonyabban képviseli: az egyessel szemben az egyetemes egésznek eleven tudatát leginkább élteti. Nincsen tudomány philosophia nélkül és philosophia tudomány nélkül: a philosophia minden tudomány immanens eleme. Csakis ott lehet szó igazi tudó-

mányos szellemről, ahol az egyetemes, az egészet rendszerező szempontok állandóan szem előtt lebegnek. A rendszeresen áttekintő szellem, a mindig összefüggést kereső és átfogó elme, a συνοπτικοί), a philosophus természet – mondja Platon (Állam 537 B C). Az igazi tudás az egységes összefüggésnélküliséggel szemben mindig a cohaerentiának, az egységes összetartozásnak föltalálása és tudata, az egyesnek, a futónak, a változónak *sub specie aeternitatis* való nézése. Aki csak sokat tud, egység nélkül, annak tudása cyklopszerű; egyik szeme – mint Kant mondja – hiányzik: a philosophia szeme.

Ennek nemcsak logikai jelentősége van az egyetemi tanulmányozásban, hanem egyszersmind *ethikai* fontossága is: a világ és az élet egyetemes szempontokból való nézésének szükségképi erkölcsi hatása bizonyos fölemelkedés, az erkölcsi idealismus álláspontja. Minden tudományos gondolkodás, ha a végső elvekig hatol el, magasabb, tisztán szellemi sphaerába vezet. Az ide emelkedés természetesen nem indulhat ki kívülről: itt minden az autonóm szellemi fejlődéstől, a fejlődés önkény tes lendületétől függ. Minden philosophálás legbensőbb élményrendszerből fakad, s ez nem merül ki a pusztá intellektualitásban. A világ végső értelme s az élet értéke nem teljesen rationalis és nem is rationalisálható: végső elemzésben mindig magának az életnek egyéni tapasztalataitól és értékelő erejétől függ. A philosophia maga sohasem tanítható, mert a szétszórt sokféleségnek egységgé való személyes alakítása. Nem kész philosophiák, hanem philosophálás, nem kész hagyomány, de eleven indító ero van helyén az egyetemen: éppen az egyetemnek sajátos természetében rejlik más iskolafajjal szemben az, hogy nem dolgozhatik kész elméletek absolutismusával. Az egyetemnek, mint az érdek nélküli, önálló, szabad tanulmányozás intézményének

sajátos föladata kialakítani a minden illetéktelen korlátozástól független gondolkodás habitusát és szellemét, melynek legtáplálóbb gyökere az *igazság* mély érzelme; az egyetem philosophiai légkörében fejlődött egyénnek olyan megvesztegethetetlen igazságszeretettel kell bírnia, mint Oidipos királynak, aki rettenthetetlenül mindig tovább kérdezősködött, jóllehet lépésről lépésre rá rézve a legborzasztóbb dolgok kerültek napfényre.

A philosophiai tanulmányok nemcsak kritikaivá teszik a tanulmányozót, előítéletmentes gondolkodáshoz szoktatják, hanem lehetővé teszik a küzdő világnézetek különböző álláspontjának türelmes megértését s így megmentenek a szellemi demagógiától. Ebben a toleranciára való nevelésben, mely a tudományosan igazolt, elveken nyugvó s nem alkalmoszerű élet- és világfölfogásból sarjadzik, kereshető a philosophia egyetemi tanulmányozásának egyik legfőbb *kultúrpolitikai* jelentősége. A philosophiai szellem a világ tágabb, egyetemesebb látását jelenti, épen ezért forrása a toleranciának, a mások becsületes igazságkeresése tiszteletének a saját meggyőződés bármily erős heve mellett; forrása a benső, lelki viselkedés azon biztos nyugalmanak, mely az objektivitás szellemi alkatát oly előnyösen jellemzi.

III.

Az eddigiekben a bölcsészeti karnak az egyetemen való szerepét és jelentőségét csak *egy* szempontból, t. i. annak az egyetemes tudománynak lencséjén nézve igyekeztem megállapítani, melytől a kar a maga elidegeníthetetlen jelzőjét kölcsönözte. Ennek a „philosophiai” jelzőnek nemcsak történeti és symbolikus, hanem ma is élő, az egyetem lényegében rejlő valóságos jelentősége van: már ezért is nevére méltó a tudományegyetem elgondolhatatlan bölcsészeti kar nélkül.

A bölcsészeti karnak egy másik, nem csekély fontosságú vonása, hogy nála lép legjobban előtérbe az egyetemnek, mint *elméleti tudományos intézetnek* karaktere. Ezt már a kar jelzőjének etymológiája is szépen jelképezi: a philosophia eredetileg „a tudásra, az ismeretre való törekvést” jelentette. Herodotosnál Kroisos azt mondja, hogy hallotta, hogy Solon „philosophálva” (φιλοσοφῶν), azaz pusztán „tudásvágyból”, „a szemlélődés kedvéért” (θεωρῆσεν ἕνεκεν) járja be a világot; tehát nem gyakorlati célból, hogy például új alkotmányokat ismerjen meg, új gyógyfüvekre tegyen szert vagy esetleg kereskedelmi összeköttetéseket kössön, hanem magáért az elméletért, magáért a tudásért.

A tudományos élet a modern, erősen szétkülönült kultúrában sajátos területet képvisel, melynek formálódását – legalább eszményben – a tudományos munka belső céljai határozzák meg. Ha a kultúrának ez az oldala az emberi együttélés többi tényezőitől elszakadva magában fejlődhetnék, akkor olyan formákat öltene, melyek közvetlenül csakis a tudományos kutatás elméleti céljához lennének mérve. Azonban a tudomány is, épen úgy, mint a kultúrának többi ága, az emberi társadalom sokrétű föltételei közé van beágyazva. Ezek a föltételek a tudományt nem engedik a maga sajátos elméleti céljától meghatározott formákban kibontakozni, hanem a tudományos közösségre visszahatnak, eredeti belső szerkezetét módosítják s tőle idegen törvények alá fogják. Így a tudományos munka s a társadalmi-politikai szükségletek egymást kölcsönösen befolyásolják. A tudományegyetem, amennyire tehet, a gyakorlati föladatak megoldására szolgáló technikai, gazdasági, kereskedelmi stb. szakiskolákkal szemben mindmáig túlnyomóan megőrizte elméleti, mondhatnók arisztokratikus természetét. Ez a természet legélesebben a philosophiai

karban domborodik ki. A philosophiai karnak is van gyakorlati föladata, t. i. a középiskolai tanároknak hivatásukra való előkészítése. Ez a föladat azonban legnagyobb-részt összeesik a tudósképzés céljaival, a kart a tanárképzés elvileg és a gyakorlatban egyáltalán nem korlátozza a tudósképzésben. Erre nézve jellemző, hogy a bölcsészeti doktorság ma is megmaradt tisztán egyetemi gradusnak, melytől a tanárvizsgálat, mint állam vizsgálat, egészen különböző természetű. Ellenben a többi karon a doktorátus a gyakorlati pályához a minősítés szempontjából *nélkülözhetetlen* vizsgálatná vált. Így, sajnos, az egyetem munkáját e karokon sokszor nem egyedül a tudományos föladatok, hanem elsősorban bizonyos gyakorlati pályákhoz szükségkép megkövetelt doktori vizsgálat sablonos követelményei határozzák meg. Így kétségkívül a tiszta akadémikus fokozatok devalválódtak, az egyetemnek mint elméleti kutató intézetnek természete elhomályosult. A modern egyetem legtöbb kara kénytelen volt egyességet kötni a tiszta tudományos törekvés és a gyakorlati élet követelményei között. E kompromisszumban a bölcsészeti kar a legkevésbé részes, féltékenyen őrizi a régi tudományegyetem eszméjének idealisztikus hagyományait.

IV.

Csak még egy szempontot emelek ki, Tisztelt Egyetemi Közgyűlés, mellyel igazolni akarom épen a pozsonyi Erzsébet-tudományegyetem bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi karának egyesektől kétségbevonat jelentőségét. Ha egyetemünk eredeti terve szerint a jogin kívül csak az orvosi s a mennyiség- és természettudományi s mezőgazdasági kar állítatott volna föl, az egyetem lényegében mégis csak csonka maradt volna, a természettudományok egyoldalúan lettek volna benne képviselve, nem lett volna

igazi *universitas scientiarum*. A tudományegyetemek nagyrésznél a bölcsészeti kar – igen helyesen – azzal is kifejezésre juttatja a tudományok egész körének szerves egységét, hogy mind a szellemi, mind a természettudományokat magában foglalja. Nálunk e két tudománykört külön karok ölelik föl.

A mi karunk a szellemi tudományoknak, a nyelv- és történettudományoknak műhelye. Az emberiség történeti-szellemi élete a valóságnak oly oldala, melyet a legbensőbbben és legközelebről ismerhetünk meg. Egyedül itt tudjuk elérni a valóság megértését, mert ez itt lelki újraélésen alapul. A természettudományok – s ez természetesen nem csökkenti fontosságukat – sohasem juthatunk a külső felfogás keretén kívül: végső elemzésben anyagi részek mozgásai és helyzetei a tárgyuk mindenütt. Bármily jogosult büszkeséget érez is pl. a csillagászat azért, hogy az univertumot, vagy szerényebben: ennek csak tőlünk látható kis segmentumát, hatalmába kerítette, még sem tud többre, mint a jelenségek külsőszerű mennyiségi felfogására jutni. Ellenben az az Univerzum, amely bensőnkben jelentkezik, olyan valóság, melyet a maga mivoltában közvetlenül foghatunk föl; csakis a szellemi életben érthetjük meg közvetlenül a valóság lényegét, értelmét és értékét. A természetet csak az érzékek töredékes adataiból *közvetve* megismerjük: azt azonban, ami szellemi, *közvetlenül* megértjük. Ha hiányoznék ez a közvetlen megértés, az is, amit a természettudományok, mint ilyenek, a valóságról mondani tudnak, számunkra voltaképp elvesztené jelentőségét. A természetről való tudásnak is csak a *szellemhez való vonatkozás kölcsönöz* sajátos elméleti érdeket. Ezzel egyáltalán nem fokozzuk le a természettudományok jelentőségét; csak óvni akarunk ama fölületes fölfogástól, mely a térben és időben jelentkező külső természet hatalmától csodálatba

ejtette, a szelleminek, a közvetlenül adottnak, a minden értékelés forrásának fontosságáról hajlandó megfélekezni.

A mi fakultásunk, mint a szellemi tudományok kara, tehát abból a szempontból sem jelentéktelen, hogy egyensúlyban tartja az egyetemen képviselt tudományok összességét; nélküle a tudományok glóbusa egy oldalra billenne. Hiányoznék az egyetemről éppen annak a vizsgálata, ami ránk nézve a legbecsesebb, aminek valamennyi tudomány, minden emberi cselekvés és alkotás létét és értékét köszöni: *az emberi szellemé.*

S ennek vizsgálati lehetősége szempontjából itt karunk a legkedvezőbb helyzetben van. Nincsen még egy város hazánkban, melyet fejlett történeti kultúrája, folyton a múltra, az emberi szellem alkotásaira emlékeztető környezete, becses műemlékei s gazdag és nagyszámú levéltárai alkalmasabb talajként ajánlanának a szellemi tudományok művelésére, mint éppen Pozsony városát. Ilyen múltú és lelki szerkezetű városnak szinte természetszerű intézménye a bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi fakultás.

Azok a tudományok, melyek nemzetünk lelkét és ennek múlt és jelen alkotásait vizsgálják, vagyis a nemzeti jellegű szaktudományok, valamennyien (a jogon kívül) a mi karunkon foglalnak helyet: a magyar nyelv-, irodalom- és történettudomány. Hogyan képzelhetnénk el magyar tudományegyetemet a magyar nemzeti nyelv-, irodalom-, és történettudomány képviselője nélkül? E tekintetben karunknak itt, hazánk nyugati határán, számos nemzetiség keresztezőpontján vak) különös magyar művelődéspolitikai jelentősége egészen nyilvánvaló.

A művelődés munkáját már majdnem négy év óta megbénító, sőt megszüntető világhátrófa elmúltával minden rendelkezésre álló eszközzel azon leszünk, hogy teljes erejében kibontakozzék egyetemünk bölcsészeti karának az a jelentősége, melyet a fönnebbieken jellemezni megpróbáltam.